

Н. В. НИКИТЧЕНКО. ДО ПИТАННЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Проаналізовано застосування на практиці положень ст. 20 Господарського кодексу України в частині припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення як одного із способів захисту суб'єктів господарювання, досліджено вплив останніх на правовідносини у сфері здійснення господарської діяльності, сформульовано проблемні питання щодо забезпечення діючого захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання від неправомірних дій посадових осіб органів влади.

Ключові слова: захист, суб'єкти господарювання, порушення прав, самозахист.

Проведен анализ применения на практике положений ст. 20 Хозяйственного кодекса Украины в части пресечения действий, которые нарушают права или создают угрозу их нарушению как одного из способов защиты субъектов хозяйствования, исследовано влияние последних на правоотношения в сфере осуществления хозяйственной деятельности, сформулировано проблемные вопросы в части обеспечения действенной защиты прав и законных интересов субъектов хозяйствования от правонарушений должностных лиц органов власти.

Ключевые слова: защита, субъекты хозяйствования, нарушение прав, самозащита.

This article covers analyses of applying in practice of the provisions of 20th article of the Economic Code of Ukraine in regard to discontinuance of actions infringing the right or inviting threat of its infringement that is one of the way to protect economic agents; as well as research of the influence of the economic agents on legal relationship in the sphere of economic activity; and definition of problem issues on ensuring of effectual protection of rights and legal interests of the economic agents from illegal actions of officials of the authorities.

Key words: protection, economic agents, rights infringement, self-protection.

Відповідно до ст. 20 Господарського кодексу України держава забезпечує захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання та споживачів. Кожний суб'єкт господарювання та споживач має право на їх захист. Одним із способів такого правового захисту є: припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення¹.

Проблема правового захисту суб'єктів господарювання досліджувалася у наукових працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: В.К.Мамутова, А.Г.Бобкової, Г.Л.Знаменського, І.В.Голованя, О.В.Олейнік, І.Г.Побірченка, Н.О.Саниахметової та інших. Проте, незважаючи на численні наукові дослідження, питання застосування суб'єктами господарювання інструментів такого захисту не є досконалим і потребує подальшого вивчення.

У науковій літературі під захистом прав суб'єктів господарювання та споживачів розуміють введення в дію системи правових і організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав господарюючих суб'єктів та недопущення їх порушень в подальшому. Сукупність взаємопов'язаних правових засобів, способів і форм, за допомогою яких поведінка суб'єктів господарювання, їх контрагентів (у тому числі споживачів) та державних органів у ході їх правовідносин приводиться у відповідність до вимог і дозволів, що містяться у нормах права, і тим самим забезпечується захист законних прав суб'єктів, складає механізм захисту². Тобто наведене вище визначення позиціонує поняття захисту

© НИКИТЧЕНКО Наталія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Національного університету Державної податкової служби України

права в першу чергу як превентивний захід.

За загальним правилом порушення права слід вважати будь-які дії суб'єктів, направлені на зміну, припинення перешкоду здійснення права особою, якій воно належить.

Вимога припинити дії, які порушують право або створюють загрозу його порушення є засобом самозахисту. Наприклад, вимога припинити незаконну спробу посадових осіб вилучити документи чи обладнання. Такий спосіб самозахисту являє собою активні дії уповноваженої особи, що направлені на недопущення порушення прав, якщо має місце реальна погроза такого порушення. Ці дії можуть бути направлені на захист власності або інших прав (наприклад, шляхом створення перепон при спробі незаконного вилучення майна, обмеження доступу до приміщень та земельних ділянок, інформації, яка містить комерційну таємницю суб'єкта господарювання)³.

Відповідно до ст. 19 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) особа має право на самозахист свого права. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства⁴. Тобто суб'єкт господарювання має право вчиняти самозахист шляхом захисту своїх прав та законних інтересів самотужки, своїми власними діями. Іншими словами – це захист без звернення до суду або іншого органу за допомогою.

За загальним правилом самозахистом не визнається проведення заходів щодо охорони свого майна, звернення до третіх осіб, які надають послуги з приводу забезпечення схоронності майна чи особи. Самозахистом є перешкоджання діяти будь-яким третім особам, які неправомірно посягають на права чи законні інтереси суб'єкта господарювання. У дореволюційній юридичній літературі самопомога розглядалася як правомірне використання власної фізичної сили (на противагу самоуправству як насиллю, що вчиняється з метою здійснення права)⁵. Пізніше під самозахистом розуміли здійснення особою (в тому числі суб'єктом господарювання) дозволених законом дій (превентивних або таких, що застосовуються з метою активної оборони), спрямованих на захист її особистих або речових прав та інтересів. Зазвичай суб'єкт господарювання здійснює самозахист за рахунок організації ефективної правової роботи. Тобто, використовуючи правові інструменти, працівники юридичних служб вживають заходів превентивного характеру, які забезпечують захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання як у правовідносинах з органами державної влади, так і з партнерами. З цього приводу Мамотов В.К. пише: «правова робота у сфері господарювання і активне застосування правових засобів сприяє зміцненню законності в господарській діяльності та дисципліні»⁶. Безумовно захист прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності є напрямком правової роботи, що передбачає активізацію юридичних дій самого суб'єкта у боротьбі з порушеннями закону та найбільш повне використання цим суб'єктом можливостей законодавства для захисту своїх прав і інтересів⁷.

З огляду на викладене та з метою забезпечення законності у сфері здійснення господарської діяльності, відмітимо загально визнану низку правових інструментів, які при необхідності дадуть можливість поновити порушені права і законні інтереси суб'єктів господарювання та будуть підставою для застосування санкцій до винних осіб. Зокрема:

- застосування такого загальноприйнятого способу захисту прав господарюючих суб'єктів як правові знання, який надасть можливість обрати правильну лінію поведінки у стосунках з представниками контролюючих органів;

- невиконання незаконних вимог представників органів влади як таких, що суперечать чинному законодавству. Зауважимо, що суб'єкт господарювання буде

свої стосунки з органами влади та споживачами на засадах законності. Тобто користується правами та виконує обов'язки в межах закону, ігноруючи при цьому протиправні вимоги третіх осіб. Згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Крім того, суб'єкт господарювання має право на відшкодування за їх, відповідно, рахунок матеріальної і моральної шкоди, спричиненої незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб при здійсненні своїх повноважень (ст. 56 Конституції України), а також повідомлення компетентних органів про факти порушень прав і законних інтересів суб'єктів господарської діяльності. Останнє застосовується з метою припинення і профілактики як господарських правопорушень, так і незаконних дій органів державної влади. Адже чітке визначення прав і обов'язків сторін господарських правовідносин в кінцевому випадку забезпечить задоволення інтересів усіх учасників.

Зрозуміло, що застосування вказаних вище інструментів сприятиме уникненню конфлікту інтересів та налагодженню конструктивного співробітництва між державою і суб'єктами господарювання. А припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення стане тим шляхом захисту, до якого слід звертатися перш за все. Чим раніше будуть припинені незаконні дії порушників, тим меншою буде завдана порушеннями шкода. Слід зазначити, що таке припинення може здійснюватися і до вирішення господарським судом спору по суті, в рамках забезпечення позову.

Однак якщо в позасудовому порядку не можливо досягти порозуміння між сторонами справа вирішується судом. Значна кількість таких справ припадає на правовідносини з органами державної податкової служби.

Розглянемо з цього приводу судову практику⁸. Ухвалою Вищого Адміністративного суду від 17.06.2009 касаційну скаргу Державної податкової інспекції у Кіровоському районі м. Донецька про визнання нечинними податкових повідомлень-рішень у справі № 34/385а (22-а-965/07) за позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «SDS» залишено без задоволення, а постанову Господарського суду Донецької області та ухвалу Донецького апеляційного господарського суду без змін. Податкове повідомлення-рішення про визначення податкового зобов'язання з податку на додану вартість у сумі 12,6 тис.грн. прийнято за висновками акту перевірки щодо порушення позивачем вимог чинної на той час ст. 7 Закону України «Про податок на додану вартість» від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР (закон втратив чинність на підставі Кодексу № 2755 від 02.12.2010), що полягало у віднесенні позивачем до складу податкового кредиту суми податку на додану вартість на підставі неналежним чином оформлених податкових накладних. Виходячи із приписів ст. 7 зазначеного Закону⁹ тільки відсутність податкової накладної безспірно позбавляє платника податку права на включення до податкового кредиту сплачених (нарахованих) сум податків у звітному періоді у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг). Тому відсутність у податкових накладних хоча б одного з реквізитів, встановлених ст. 7 згаданого закону, не можна розглядати як виключну підставу для висновку про відсутність у платника податку права на формування податкового кредиту зі сплачених сум податку на додану вартість. Характер наявних в ній недоліків не є таким, що позбавляє накладну сили звітного податкового і одночасно розрахункового документу, на підставі якого формується податковий кредит. А відсутність вини позивача виключає покла-

дення на нього відповідальності у вигляді донарахування податкового зобов'язання з податку на додану вартість та застосування штрафних санкцій.

Таким чином позиція податкової інспекції щодо необхідності зменшення податкового кредиту та нарахування податкового зобов'язання по причині певних недоліків у податкових накладних є помилковою. А доводи, що податковий кредит може бути підтверджений тільки податковою накладною, оформленою у відповідності до ст. 7 Закону України «Про податок на додану вартість» не є достатніми відповідно до вимог чинного законодавства.

Інша судова практика свідчить про наступне.

Ухвалою Вишого Адміністративного суду від 07.06.2009 касаційну скаргу Кам'янець-Подільської об'єднаної державної податкової інспекції Хмельницької області (відповідач) про визнання протиправним та скасування податкового повідомлення-рішення у справі № 22-а-67/07(9/43-нА) за позовом Державного підприємства «Д» залишено без задоволення з наступних причин. Судами попередніх інстанцій встановлено, що за результатами перевірки прийнято та надіслано ДП «Д» податкове повідомлення-рішення, яким було зменшено суму бюджетного відшкодування підприємства з ПДВ за відповідний період за порушенням позивачем, на думку податкового органу, ст. 7 Закону України «Про податок на додану вартість», оскільки до Розрахунку бюджетного відшкодування в рядок 3 позивачем включено суму сплати податкового кредиту не попереднього звітного періоду, а сплату кредитового сальдо з придбання товарно-матеріальних цінностей (послуг) у минулих податкових періодах, внаслідок чого за висновком відповідача позивачем було завищено заявлену суму бюджетного відшкодування з податку на додану вартість. Суть порушення, на думку податкового органу, полягає у тому, що сума, яка підлягає бюджетному відшкодуванню, повинна дорівнювати сумі податкового кредиту попереднього податкового періоду, фактично сплаченої отримувачем товарів (послуг) у попередньому податковому періоді постачальникам таких товарів (послуг).

Однак підпункт 7.7.1 пункту 7.7 статті 7 Закону № 168/97 передбачає, що сума податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного податкового періоду та сумою податкового кредиту такого звітного податкового періоду. При від'ємному значенні суми, розрахованої згідно з підпунктом 7.7.1 цього пункту, така сума враховується у зменшення суми податкового боргу з цього податку, що виник за попередні податкові періоди (у тому числі розстроченого або відстроченого відповідно до закону), а при його відсутності – зараховуються до складу податкового кредиту наступного податкового періоду. Відповідне правило зазначено абзацом третім наведеного підпункту.

Відповідно до підпункту 7.7.2 вказаного вище Закону передбачено, якщо у наступному податковому періоді сума, розрахована згідно з підпунктом 7.7.1 цього пункту, має від'ємне значення, то: бюджетному відшкодуванню підлягає частина такого від'ємного значення, яка дорівнює сумі податку, фактично сплаченій отримувачем товарів (послуг) у попередньому податковому періоді постачальникам таких товарів (послуг), а також залишок від'ємного значення після бюджетного відшкодування включається до складу податкового кредиту наступного податкового кредиту.

Попереднім податковим періодом може бути будь-який податковий період, який передує звітному податковому періоду, а залишок від'ємного значення податку на додану вартість після бюджетного відшкодування, включений до складу податкового кредиту наступного податкового періоду, підлягає бюджетному

відшкодуванню у будь-який з наступних звітних періодів у разі проведення розрахунків за товари в частині від'ємного значення податку на додану вартість.

З огляду на викладене, відповідач як суб'єкт владних повноважень не довів правомірність зменшеного ним бюджетного відшкодування за червень, серпень та вересень 2006 року, оскільки розмір бюджетного відшкодування даних звітних періодів являє собою частину від'ємного значення, яка склалася за попередні податкові періоди, і залежить від фактичної сплати податку на додану вартість у попередніх податкових періодах. Зазначений факт сплати податкового кредиту підтверджується актом перевірки та платіжними документами, долученими до матеріалів справи.

Отже, наведена вище судова практика свідчить, що підприємці використовуючи такий спосіб захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання як припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення, передбачений ст. 20 Господарського кодексу України, отримали можливість на практиці захистити свої права від неправомірних посягань органів влади. Тому припинення дій, що порушують право чи створюють загрозу його порушення можна вважати найпоширенішим способом захисту прав та інтересів господарюючих суб'єктів, оскільки саме визначення цього способу захисту відображає природу права на захист – тобто безпосередньо виникнення права на захист як результат порушення прав суб'єкта господарювання. А інтерес власника суб'єктивного права виражається у тому, щоб припинити порушення його права або ліквідувати загрозу його порушення.

1. *Господарський кодекс України*: Закон України від 16.01.2003 № 436 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon1.rada.gov.ua>. **2.** *Науково-практичний коментар Господарського кодексу України* / Кол. авт.: Г.Л. Зnamenський, В.В. Хахулін, В.С. Щербина та ін.; Заг. ред. В.К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 49. **3.** *Цивільний кодекс України: Коментар*. – Х.: Одиссей, 2003. – С. 48. **4.** *Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. **5.** *Васьковський Е.В.* Учебник гражданского права. – М.: Статут, 2003. – С. 190. **6.** *Мамутов В.К.* Экономика и право: Сб. науч. трудов. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 378. **7.** *Головань І.В.* Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Донецьк, 2003. – С. 12. **8.** *Архів Вищого адміністративного суду України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vasu.gov.ua/ua/register.html>. **9.** *Про податок на додану вартість*: Закон України від 03.04.1997 р. № 168/97-ВР, (втратив чинність на підставі Кодексу № 2755 від 02.12.2010) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.